

HISTÒRIES DE VIDA LINGÜÍSTICA: EUROPA CENTRAL, NORD-AMÈRICA I CATALUNYA

LINGUISTIC LIFE STORIES: CENTRAL EUROPE, NORTH AMERICA AND CATALONIA

EMILI BOIX-FUSTER

Centre Universitari de Sociolingüística i Comunicació,
Universitat de Barcelona, Linguapax Dept. de Filologia Catalana
i Lingüística General. Facultat de Filologia i Comunicació

Gran Via de les Corts Catalanes, 585, 08007 Barcelona

Tel. 661047422

eboix@ub.edu

ORCID ID: 0000-0002-9104-2614

Resum

En primer lloc es presenten tant la definició de les històries de vida com alguns precedents rellevants en aquest tipus de recerca qualitativa, des de sant Agustí fins a l'actualitat passant per William I. Thomas i Florian Znaniecki, Martí de Riquer, el Marc europeu comú de referència per a les llengües, el grup GELA, i el grup PLURAL, Carles Feixa i Joan Carles Mèlich. Totes aquestes recerques i propostes ajuden a entendre l'ontogènesi i la filogènesi de les competències, les ideologies i els usos lingüístics, és a dir, llur evolució al llarg d'una vida i al llarg de diferents generacions. En el nucli de l'article es comparen les històries de vida lingüística a l'Europa central, Amèrica del Nord i Catalunya a partir d'una selecció de fragments de vint-i-vuit obres, sobretot literàries, que exemplifiquen respectivament la vitalitat plurilingüe de l'Europa central, l'anglicització dels immigrants que arriben a l'Amèrica del Nord i les contradiccions sociolingüístiques de Catalunya. A Catalunya apareixen tant mostres de nativització profunda del castellà en sectors populars i en les classes altes, com mostres de lleialtat envers la llengua catalana.

Paraules clau

Històries de vida lingüística, Europa central, Amèrica del Nord, Catalunya, català, castellà

Abstract

First of all, several definitions of linguistic stories and some earlier thinkers on them are presented, including Saint Augustine, William I. Thomas and Florian Znaniecki, Martí de Riquer, the Common European Framework of Reference for Languages, the research groups GELA and PLURAL, Carles Feixa and Joan Carles Mèlich. All these studies and proposals help us to understand the ontogenesis and the phylogenesi of language competence, language uses

and language ideologies across lifetimes and generations. The core of the article discusses the linguistic stories from 28 sources, mostly literary, from three areas: Central Europe, North America and Catalonia. Deep plurilingual vitality is found in central Europe, a powerful trend towards anglicisation in North America and a vernacularisation process in favour of Spanish in Catalonia today, even though social groups loyal to the autochthonous Catalan language still remain.

Key Words

Linguistic life stories, Central Europe, North America, Catalonia, Catalan, Spanish.

1. HISTÒRIES DE VIDA LINGÜÍSTICA

Com tothom, soc la suma de les meves llengües —la llengua de la meua família i la meua infantesa, de la meua família i dels meus amics, dels meus amors i de l'ample món, més gran i canviant— tanmateix potser tendeixo a ser més conscient de les esclertes que les separen i dels maons que les formen. (HOFFMAN 1989: 273)¹

Així exposa una canadenc-polonesa la multiplicitat de sensacions que poden fer despertar les llengües al llarg de la seva vida transhumant. El plurilingüisme es manifesta en mil tonalitats, que LEE (2003: 79) exemplifica a partir del relat de la immigració d'un coreà als Estats Units. El repertori plurilingüe d'aquest protagonista li permet l'expressió de múltiples matisos mitjançant tota mena de marques transcòdiques, des d'interferències fins a alternances i tries de llengua: «Aquesta vegada es va posar a parlar en anglès. De tant en tant quan em volia amagar alguna cosa i no mentir-me triava l'anglès. Passava a l'anglès quan discutia amb la meua mare i això la feia enrabiarse i ella li suplicava: No, no!».

1. Llevat dels fragments en castellà, tradueixo tots els altres textos també en llengua estrangera al català.

1.1. Una definició de les històries de vida

Podem començar triant una possible definició de les històries de vida, de les quals les històries de vida lingüística són un subconjunt. Una història de vida sol ser una construcció que fa la persona d'ella mateixa a través d'un exercici d'introspecció en el qual explora idees i sentiments propis, molt sovint mitjançant textos ectòpics. Ectòpics perquè la majoria de vegades la història de vida (la lingüística també) ve desencadenada per un procés de canvi vital, molt sovint una migració. Aquest interès per la subjectivitat és actualment compartit per molts historiadors *tout court* (TRAVERSO 2021).

Les històries de vida proporcionen esquemes d'intel·ligibilitat, perquè el passat no es mou sinó que el movem: «només a través de la textualització pot un “conèixer” la seva vida. El procés de textualització de la vida és complex; és una interminable interpretació i reinterpretació (BRUNER & WEISSER 1995: 187). La majoria dels fragments que comentem a continuació té un biaix: són productes d'homes de lletres, la intensa consciència metalingüística dels quals és poc usual. Com a mínim per a ells, és certa l'afirmació de MARGARIT (2018: 247) en les seves memòries: «la nostra història és la de les nostres paraules».

1.2. Vies de coneixement biogràfic

En el món occidental, la fita fundadora de la meditació biogràfica és Agustí d'Hipona, sant Agustí (354-430 d.C.). Amb les seves *Confessions* (entre el 413 i el 426/427 d.C.) (AGUSTÍ 1989) inaugura el treball intel·lectual entorn del que ell anomena tan bellament «els palaus de la memòria»:

Tot això passa dins de mi mateix, en l'ingent palau de la meua memòria. És allí, en efecte, que tinc a l'abast el cel i la terra i el mar i totes les impressions que n'he pogut rebre, fora d'aquelles que he oblidat. És allí que em trobo també a mi mateix, que em torno a recordar de mi mateix, de les coses que he fet, del temps i del lloc en què les he fetes i de la sensació que provava en fer-les. (AGUSTÍ 1989: 242)

Han transcorregut molts segles des de sant Agustí i ara volem destacar les aportacions recents de què som més deutors en aquest treball. En primer lloc, sobresurt la immensa investigació de THOMAS & ZNANIECKI (1918-1919) sobre els emigrants polonesos al Chicago del començament del segle XX, que demostrà (THOMAS & ZNANIECKI 1978: 295, citat per FEIXA 2018: 19) que «a efectos de análisis sociológico, la superioridad de los documentos vitales sobre cualquier otro tipo de material se hace evidente». En segon lloc, una font inspiradora sobre les històries de vida als nostres països de llengua catalana és l'obra innovadora de Martí de RIQUER (1979) *Quinze generacions d'una família catalana*. Gràcies a la documentació històrica de molts segles ençà de què disposa la família Riquer, el romanista va poder resseguir-hi amb detall les tries lingüístiques del català i del castellà en la vida quotidiana. En tercer lloc, han esperonat molt aquesta revisió de les històries de vida lingüística les iniciatives del grup GELA (UB). En quart lloc, ha estat molt motivadora la feina del grup PLURAL, també de la UB, que se serveix dels relats de vida lingüístics en la formació inicial de mestres per a augmentar-ne la competència plurilingüe metalingüística. Tots dos grups universitaris han estat influïts pel *Marc europeu comú de referència per a les llengües: Aprender, enseñar, evaluar* (2002, or. 2001), que també convidava a treballar les biografies lingüístiques.

Ja més endavant, ha estat útil la lectura de FEIXA (2018), *La imaginación autobiográfica. Las historias de vida como herramienta de investigación*, perquè el seu autor s'ha servit de l'entrevista per a construir històries de vida de joves. Aquesta tria generacional ha plantejat fins a quin punt aquestes franges joves tenen consciència biogràfica, atesa la seva curta edat. Com se sol atribuir a KIERKEGAARD, «[l]a vida només es pot entendre mirant cap enrere, però només es pot viure mirant cap endavant». Finalment, ens han estimulat les recerques des de la Universitat de Girona d'IGLESIAS (2016) i MÈLICH (2019), que han mostrat com la bona literatura ajuda a entendre les subtilitats del comportament humà (el lingüístic també).

Les (auto)biografies i les (bones) obres literàries, molt més que les recerques quantitatives, ens il·luminen sobre les emocions que provoquen les llengües. Com deia RODRÍGUEZ (1983: 93) a *Hunger of Mem-*

ory. *The Education of Richard Rodríguez*: «En trobar paraules públiques per a descriure els propis sentiments, un pot descriure's a si mateix. Hom pot anomenar allò que abans restava fosc». Ho resumeix també clarament PÉREZ-FIRMAT (2003) (*apud* PAVLENKO 2005: 22): «Les llengües no solament inspiren lleialtat, sinó que també provoquen por, odi, ressentiment, gelosia, amor, eufòria —tota la gamma de sensacions humanes». Pérez-Firmat donaria la raó al conegut i debatut aforisme de Blaise Pascal: «El cor té les seves raons que la raó no coneix».

A la nostra Mediterrània catalana les llengües inquieten el cor de força gent. Com bé deia GIBERT (2012: 12), «en situacions de vulnerabilitat, siguin o no lingüístiques, les emocions ens empaiten de debò». Podem exemplificar l'expressió d'emocions envers les llengües, a Catalunya, des de l'experiència d'una periodista de primera llengua castellana, Maruja TORRES (1997: 39), que rememora la seva infància i adolescència al Raval barceloní, i els sentiments que li despertien les dues llengües que coneix més: «El catalán, un idioma que nunca será como mi piel, pero sin cuya existencia no puedo sentirme a gusto en mi piel». Per a Torres, el català no és la primera llengua, però sí és una llengua amb la qual se sent identificada. Em sembla que el procés emocional d'identificació és molt més complex que el d'identitat. Com assenyala DERRIDA (2017: 43), un jueu algerià que va viure intensament l'alteritat, «l'anamnesi autobiogràfica pressuposa la identificació. No pas la identitat, justament. Una identitat mai no ve donada, no es rep ni s'assoleix, no. Només es pateix el procés interminable, indefinidament fantasmal de la identificació».² Un bon exemple d'emocions lingüístiques, en aquest cas d'animadversió, és el generat pel record nefast de l'alemany, encara identificat amb l'Holocaust, que és recurrent en una novel·la eslovena (PAHOR 2004: 29): «Però ara sé que també hauria estat capaç d'aprendre bé l'alemany si no fos que li tenia una aversió instintiva. Els meus teixits, les meves cèl·lules, tot el que soc, es rebel·lava simultàniament en contra».

2. Anamnesi, segons el DIEC és «part de la història clínica d'un malalt que recull, d'ell mateix o d'altres persones, els antecedents familiars, fisiològics, patològics, etc. amb vista a la diagnosi».

2. LA COMPARACIÓ D'HISTÒRIES DE VIDA LINGÜÍSTICA

Estic convençut que la comparació enriqueix la comprensió dels capteniments lingüístics. Per aquesta raó he triat tres zones del món occidental per a confrontar-ne algunes biografies lingüístiques que he anat espigolant en les meves lectures els darrers més de deu anys de docència universitària. He triat els textos que, en la meva opinió, il·luminen més la relació profunda entre les llengües i les emocions i experiències dels parlants. No puc doncs pretendre analitzar una mostra representativa de textos. Tampoc analitzo les moltes narratives biogràfiques en què la llengua i les llengües són absents, les memòries dels monolingües o dels allunyats de dèries filològiques.

2.1. L'Europa central: la centralitat del plurilingüisme

En primer lloc, destaco i comento quatre fragments autobiogràfics de l'Europa central. El primer representant, el memorialista ELIAS CANETTI (1985, or. 1977: 46), reflecteix i sobretot valora com a indispensable el plurilingüisme de la Bulgària en què va créixer:

Se'n parlava sovint, dels idiomes; en la nostra ciutat ja se'n parlaven set o vuit de diferents, tothom entenia una mica de tot, només les noiets que venien dels pobles parlaven tan sols búlgar i per això se les considerava beneïtes. Tothom comptava els idiomes que sabia, era important dominar-ne molts perquè amb aquestes nocions es podia salvar o bé la pròpia vida o la d'altres persones.

En segon lloc, ressaltó George STEINER (2018: 120), un centreeuropeu d'origen jueu com Canetti, esdevingut nord-americà, que critica el monolingüisme del seu nou país:

Les anomenades doctrines progressistes de l'educació i la psicologia infantil, sobretot als Estats Units, s'han oposat a tot multilingüisme precoç. El més o menys conscient xovinisme i la pressió per la integració ètnica que han estat operatius en aquesta pedagogia són obvis. S'ha

de fer del nen un ciutadà monoglot, purgat del seu passat d'immigrant, netejat del llegat socialment i professionalment inhibitor que li han deixat unes cultures alienes i inferiors. Un anglès americà estandarditzat omnipresent des del naixement, assegurarà l'accés a l'escala mecànica del patriotisme i l'èxit, a aquella hegemonia de valors i desitjos que la manera de viure nord-americana, increïblement imitada, ha arribat a exercir sobre la major part de la Terra.

Més endavant, el mateix STEINER (2018: 129) fa una invitació molt brillant a la riquesa del plurilingüisme: «Els algorismes formals d'una gramàtica universal tenen tanta relació amb la prodigalitat immensa i la diferenciació de les llengües humanes després de Babel, com la taxidèrmia amb un lleó en acció».

En tercer lloc, MANEA (2008: 23), un escriptor romanès que emigra a França, ens recorda que «per a l'escriptor, un exiliat per excel·lència, la llengua és la seva placenta [...] Però m'havia endut la llengua: duia la casa a sobre com un cargol. Ella continuaria sent, per a mi, el primer i l'últim refugi, la llar immutable de la infantesa, el lloc de la supervivència». Aquesta llengua de l'exiliat, com el déu Janus, és ambivalent (MANEA 2008: 28):

La llengua produeix i acull tant les injúries emmetzinades per l'odi com la metamorfosi meravellosa, el contrast entre la mandra mental i el llamp creador. El foc d'on irradia l'art conté també bubons i pus, de manera que allò inefable que se'n destil·la ha de ser considerat encara més miraculós i benèfic.

En quart lloc, KRISTOF (2005: 25), un emigrant magiar que es muda a la Suïssa francòfona, percep que perdent l'hongarès malversa una part del seu esperit i es distancia de les seves arrels:

És així com, a l'edat de vint-i-un anys, en arribar a Suïssa, i totalment per atzar en una ciutat on es parlava el francès, em trobo amb una llengua per a mi totalment desconeguda. És aquí on comença la meua lluita per conquerir aquesta llengua, una lluita llarga i acarnissada que durarà tota la meua vida. Parlo francès des de fa més de trenta anys, l'escric des de fa vint anys, però encara no en sé prou. El parlo amb errors i només el puc escriure amb l'ajuda de diccionaris consultats

amb assiduitat. És per aquesta raó que jo dic que el francès és també una llengua enemiga. I hi ha encara una altra raó, i és la més greu: aquesta llengua està eliminant la meua llengua materna.

2.2. L'Amèrica del Nord: l'aculturació cap a l'anglès

A l'Amèrica del Nord, fonamentalment de matriu anglosaxona, la immigració ha contribuït decisivament a crear tant els Estats Units com el Canadà. Aquesta immigració inicialment ha estat europea i des de la segona part del segle XX, majoritàriament llatinoamericana. Un tret sociolingüístic clau d'aquesta darrera immigració és l'adopció, més aviat o més tard, de l'anglès: l'aculturació cap al *mainstream* és evident. I aquest procés de canvi té un preu. La llengua autèntica (WOODLARD 2016) inicial s'esmicola i acaba perdent-se. RODRÍGUEZ (1983), a *Hunger of Memory. The Education of Richard Rodríguez*, descriu gràficament aquesta erosió de la llengua privada en favor de l'anglès:

L'espanyol, la llengua que em semblava una llengua privada. (RODRÍGUEZ 1983: 15)

A mesura que nosaltres, els nens, apreníem més i més l'anglès, passàvem a compartir menys i menys mots amb els nostres pares. (RODRÍGUEZ 1983: 23)

He seleccionat fragments de biografies on la llengua apareix a la superfície del discurs. Evidentment n'hi ha d'haver moltes on la llengua no és objecte d'anàlisi, però on l'aculturació cap a l'anglès dels escriptors llatinoamericans, els *hispanics*, és indiscutida (ALVÁREZ 1992, SANTIAGO 1993, VARGAS 2019, com a exemples). El títol de la primera d'aquestes tres biografies, entorn de l'aculturació dels dominicans als Estats Units, és prou explícit: *How the García Girls Lost their Accents* ('Com les noies García van perdre els seus accents').

DORFMAN, un escriptor xilè, d'arrels ídix i russes, també acaba emigrant als EUA i adoptant-ne l'anglès com a llengua d'expressió literària. La seva narració autobiogràfica reflecteix tant una gran competència plurilingüe familiar, característica de molts jueus com ell (DORFMAN 1998: 18: «una família sofisticada en les arts de les llengües,

una sofisticació que acabaria salvant la seva vida unes quantes vegades») com una experiència de desarrelament, que desembocaria en l'assimilació a la cultura nord-americana.

DORFMAN viu a cavall entre dues llengües i cultures. D'una banda, el castellà era la llengua d'herència: «Sentia una onada de simpatia per les víctimes que, com jo, havien estat desposseïdes de la llengua, que va donar sentit a les seves vides» (p. 107). D'altra banda, la balança entre les dues llengües en contacte i conflicte s'inclina cap a l'anglès perquè aquesta llengua li arriba «des de totes les direccions» (p. 41); «l'anglès havia esdevingut l'instrument eficient que expressava la meva intimitat, el regne interior» (p. 86). Però aquesta aculturació tenia un cost. El mateix Dorfman recorda que molts dels que es van veure forçats a aprendre la llengua dels més poderosos «van córrer el risc de dur una doble vida, la seva ansietat, la seva riquesa, la seva bogeria» (p. 42). El desenllaç afavoreix doncs l'anglès, «la llengua que em van donar que encara és la llengua que faig servir per a entendre el món» (p. 153).

Aquesta ambivalència identitària és descrita magistralment per HOFFMAN (1989), una adolescent, també jueva, que, des de la seva Polònia comunista, arriba a Vancouver (Canadà). Hoffman s'enfronta a la dificultat dels nivells de llenguatge en l'anglès que malda per aprendre:

Potser el nus addicional que escanya la meua veu és la ràbia. M'enfurismo per la personalitat falsa en què em trobo entaforada, com si portés un vestit d'astronauta maldestre i estret. M'enfurismen els meus amics adolescents perquè no hi veuen més enllà de l'aparença, no reconeixen la dansarina de peus lleugers que soc. Només saben veure-hi aquesta criatura que sembla un elefant, que massa sovint sembla que sona com si fes discursos. (HOFFMAN 1989: 119)

Hoffman, també escriptora, percep profundament els límits en les possibilitats d'expressió de la seva subjectivitat quan vol fer-ho en anglès:

Volem trobar-nos com a casa en la nostra llengua. Volem ser capaços de donar-nos acuradament i totalment veu a nosaltres mateixos i a la nostra visió del món [...] La meua mare em diu que m'estic tornant «angle-

sa». El que em diu em fereix perquè sé que el que em diu vol dir que m'estic tornant freda. No em sento pas més freda del que era abans, però estic aprenent a ser menys forassenyada. (HOFFMAN 1989: 146)

Aquest procés d'aculturació pot arribar a comportar l'anomia:

Com que em manca una veu pròpia, les veus dels altres m'envaeixen com si jo fos un ventríloc silenciós [...] Com un turista en una nova ciutat, que no viu en una barriada concreta i que, per tant, sempre percep la ciutat com un tot, una immigrant assimilada a mitges, estic confrontada sempre amb la Cultura. (HOFFMAN 1989: 220)

2.3. Catalunya: nativització del castellà i lleialtat envers el català

Dins del Principat exemplificarem ideologies lingüístiques que traspuen a les històries de vida de diferents sectors: en les classes altes barcelonines, en les classes mitjanes i populars catalanes, i en els castellans populars. Un tret transversal en aquests tres sectors socials és, amb matisos, l'arrelament i nativització del castellà.

En primer lloc, TODO (2017: 9-10) descriu un procés familiar de castellanització avortat, per una aparent lleialtat lingüística en la seva burgesia barcelonina:

Em refereixo al costum que s'havia estès entre alguns sectors de la burgesia barcelonina, després de la Guerra Civil, d'expressar-se en castellà fins i tot en l'àmbit estrictament familiar, en contrast amb l'ús lingüístic que havia sigut habitual des de molt temps enrere, i que consistia a parlar català a casa i reservar el castellà per a la vida social, els negocis i el tracte amb el servei quan n'hi havia [...] alguns pares van imaginar-se que fer servir amb els fills aquella llengua que feia molts anys que usaven en altres àmbits era una manera de propiciar un futur més homogeni, menys problemàtic i en definitiva menys perillós.

Però es produeix un capgirament i la família reprèn el català com a llengua d'ús (també a TODO 2017: 11):³

3. Vegeu BATLLORI (2000) per a un cas similar.

En això com en moltes altres coses, aquell segment de la burgesia barcelonina es va equivocar de mig a mig i va haver de rectificar a mesura que anava afluixant el feixisme militant dels anys quaranta i la vida tornava a una certa normalitat prosaica i realista. Així, molts d'aquells nois i noies més o menys de la meva edat que a casa van ser tractats en castellà per uns pares que entre ells parlaven català, al cap dels anys van passar-se al català com a llengua habitual per raons merament pragmàtiques: la majoria dels seus amics el parlaven i resultava més pràctic adaptar-se a aquesta majoria que continuar en minoria.

Aquesta lleialtat envers el català apareix també en Culla, més mesocràtic, en *La història viscuda: memòries*:

Més tard en iniciar l'escolarització i aprendre a llegir, arribà un altre descobriment: tots els textos (els dels llibres escolars, els dels diaris que el pare comprava, els rètols de les botigues, els avisos als transports públics, els reclams publicitaris...), tots estaven en castellà. Bé, amb una diminuta i curiosa excepció: als vagons del metro hi havia uns anuncis del «Azúcar del doctor Sastre y Marqués» eficaç —deia— «contra las lombrices (cucs)». Aquelles quatre lletres entre parèntesis van ser l'única paraula catalana que vaig veure de petit en un espai públic, a Barcelona. Així, doncs, vaig interioritzar que la llengua que parlàvem gairebé sempre no s'escrivia. Ni tan sols en privat, perquè no en sabíem: tant el pare com la mare havien estat escolaritzats en castellà, igual que jo mateix. [...] De manera que, quan em va tocar la feina d'escriure, més o menys mensualment, una carta a la meva padrina i germana de la mare, la Lola, [...] la missiva començava amb un «Queridos todos» i seguia en un castellà encarcerat, ple de fórmules convencionals, que no tenia res a veure amb el nostre llenguatge oral. Aquesta situació de flagrant diglòssia —el concepte el vaig descobrir dècades després— no em va suscitar gaires preguntes, potser cap. Però intuïtivament, caçant d'una frase d'aquí, un comentari d'allà, vaig entendre que, si el castellà era la llengua formal, oficial, imposada des de dalt, el català era la meua, la nostra, la que ens sortia espontàniament, la que dibuixava el primer nosaltres del qual em sentia membre. I també vaig concloure que, arraconada i tot, aquella llengua era tan bona, tan digna com l'altra. (CULLA 2019: 136)

Per la seva banda, Jordi Puntí reflecteix l'existència al seu Manlleu d'infància de límits etnolingüístics clars (BARTH 1968) entre «cata-

lans» i «castellans». La llengua d'ús habitual era un criteri per a categoritzar tant els altres com el grup propi:

¿Qui em defensarà millor el meu amo que és *català* com jo o el meu company de feina que és *castellà* (i, per tant, només mira pels seus)? Mentrestant, per si calia faltar algun dubte, corria la veu: ¿Els *castellans*...? Aquests agafen la baixa a la mínima. Tot el dia són a l'ambulatori. (PUNTÍ 2011: 42, [la cursiva és meva])

De brillantina, però, els pares no ens en deixaven posar perquè feia *castellà*. (p. 58)

A l'estiu els nens catalans anàvem a la pista al matí; els *castellans*, a la tarda. (p. 91)

Podeu veure una categorització etnolingüística similar en una família catalanista a BOIX (2018).

Aquesta lleialtat a la llengua catalana es reflecteix també, insistint menys en les llengües en contacte, en les memòries de BROGGI (2005) i de MARGARIT (2018), que tanmateix recorden explícitament la repressió contra la cultura del país a la segona dictadura del segle passat.

Un fenomen molt poc investigat és la integració de catalans populars, provinents normalment de la Catalunya interior, al castellà de barris on aquesta llengua funciona socialment com a llengua nativitzada i, per tant, integradora:

Yo creo que la gente que vive en Hospitalet no se siente tan inmigrante como parece. En Hospitalet viven entre paisanos, entre amigos. Tal vez soy más inmigrado yo que ellos. Ellos no han renunciado a su lengua, ellos no han renunciado a sus costumbres, y a la familia y a los amigos. Y todos se encuentran cuando quieren con veinte paisanos amigos que se conocían ya de allí. Lo que pasa es que yo soy tan burro que me he tenido que adaptar; yo soy más inmigrante que cualquier castellano, porque de ser un catalán de terra ferma he pasado a ser un andaluz, y he pasado a ser un andaluz sin darme cuenta y sintiéndome muy a gusto, no tengo problemas de ningún tipo. Por algo donde he estado me han llamado el catalán, porque siempre he estado más con los andaluces que con los catalanes. Por esto a mi me pasa esto, que no sé muy bien donde estoy, que si me pongo a pensar reconoceré los derechos y obligaciones que tenemos sobre el hecho catalán. Pero solo

si me pongo a pensar. Pero, si no, no los pienso. Y no lo hago, por este detalle de que estoy inmerso en este maremágnum de costumbres y tradiciones, y ya no sé donde soy. (BOTEY 1981: 215)

Des d'un angle del tot diferent es comprova també aquesta nativització del castellà en la visió del català des de Sant Adrià de Besòs, ciutat obrera profundament castellanitzada a causa del desplaçament massiu de població no autòctona:

Ignasi habla conmigo en castellano; pero con su familia y con la mayoría de sus amigos lo hace en catalán. Hablamos como respiramos. Los idiomas se mezclan en la calle igual que en los pulmones el oxígeno se mezcla con la sangre. En los primeros años, en mi barrio, en los bloques, el catalán lo utilizará muy poca gente; donde lo habla todo el mundo es en las zonas más antiguas de San Adrián. Aquí el catalán será sobre todo la lengua de los viejos y de los comerciantes. A nosotros irá llegándonos poco a poco, porque va a ser este idioma el que tenga que dirigirse hacia nosotros, y no nosotros los que vayamos hacia él. [...] Y así se quedarán ambas lenguas, durante años separadas no por ser idiomas distintos sino por la distinción sociológica que hay entre sus hablantes. En Barcelona, ser catalán consiste más en pertenecer a un estatus social que en pertenecer a un país. [...] Quizá porque en casa no había posibles, me conformaré con un solo idioma para todos los días del año. Desde niño les tendré envidia a los catalanes que hablan en ese lenguaje entonces oculto y proscrito. Me cautivará el poder lingüístico del que están dotados y que les permite vivir una vida profundamente privada. Hablar como ellos lo habré deseado; pero me parecerá luego que eso es hacer trampa. (PÉREZ-ANDÚJAR 2011: 105-106)

La visió d'un català exiliat a Mèxic després de la guerra civil, que retorna a la Barcelona dels seixanta, mostra com s'irrita per l'hegemonia del castellà en la ciutat retrobada (observació feta l'any 1965):

Una sotragada molt forta va ser la comprovació de com havia canviat l'accent de la meua ciutat. Hauríem dit que la nostra llengua havia retrocedit fins a uns límits inimaginables, com un cargol espantat que s'amaga, elèctricament, fins al fons més recòndit de la closca. Hi havia una sola llengua i era un espanyol vociferat, senyorejador, que rebotava d'una banda a l'altra de l'entranyable passeig. Era una colpadora

prova del triomf de Franco. Un document irrefutable, car tota aquella gent tenia la convicció de ser a casa seva (i hi eren, ves!), puix que hom ja duia vint-i-sis anys llargs escoltant l'aterridora cançó que assegurava que Catalunya era Espanya. I la llengua d'Espanya, cosa certament sabuda, és l'espanyol. [...] Afortunadament, la nostra parla havia quedat reduïda a un deplorable *dialecto vernáculo*. No; per res del món no faria discriminacions! Ells no eren pas culpables de res i no feien sinó de caixa de ressonància. Els ho havien dit, els ho reiteraven segon rere segon. Qui no s'ho hauria cregut, doncs? Cridaven pel carrer, al metro, el tramvia i l'autobús. Ara baladrejaven com nosaltres fèiem abans, en les fontades. La goma greixosa que en altres temps semblava una peculiaritat nostra, ara untava els carrers i les places. *La lengua del imperio* em fuetjava la cara una i altra vegada. (ARTÍS-GENER 1996: 10-11)

Un aspecte complementari en aquests retrats sociolingüístics és la consciència de l'anivellament lingüístic dins del mateix català. FOIX, director un temps de *La Vanguardia*, s'hi refereix d'una manera simplista quan recorda la seva infantesa en un món rural catalanoparlant, amb el seu català proscrit de la vida oficial i pública:

La meva generació va aprendre a parlar català dels llavis dels pares. Era la nostra llengua materna. Però no s'aprenia a l'escola i els joves no el sabíem escriure. En el meu cas vaig haver d'anar a classes per aprendre a escriure la meua llengua quan ja rondava els quaranta anys. Si va resistir en aquelles circumstàncies, la força del català parlat des de fa molts segles a la vall del Corb no morirà mai. El perill que corre és que es perdin les tonalitats dialectals que diferencien la parla de cada poble. En el trajecte que va des de Rauric fins a Bellpuig no hi ha cap poble on es parli amb accents homologables. Aquesta riquesa d'accents es va perdre a causa del català normatiu de les televisions i ràdios que emeten des de Barcelona i no incorporen la pluralitat de les parles del país. Però la gent és tossuda i conserva el que és ben seu i ben nostre. (FOIX 2013: 71-72)

Finalment, passem a examinar la visió de les llengües en contacte per part de les classes mitjanes i altes, sobretot barcelonines, per a les quals el català era una llengua de segona. Examinem el que n'escrivia l'escriptor i editor BARRAL (1990: 112-113):

El catalán era la primera de mis lenguas extranjeras, una lengua que hablaba corrientemente y a diario, pero sólo para comunicarme con determinados grupos de gente. Era, ante todo, la lengua de los veranos, la lengua de los pescadores de Calafell, entre quienes la había realmente aprendido, y en ese sentido una lengua llena de locuciones especialísimas, que eran imágenes concretas y directas de las cosas de la mar y de pintoresquismo, algo que, en la adolescencia me parecía estar muy lejos de una lengua de cultura. [...] Mis relaciones con el catalán eran, pues, como las que se tienen con el patois de la región, y lo siguieron siendo aun después de que cobré plena conciencia de que era, para otros, una lengua literaria y de cultura totalmente equivalente a la mía.

En aquest sector barceloní preocupa saber parlar bé el castellà i desempallegar-se de qualsevol accent català. Així ho comenta CALSAMIGLIA (2010: 426), d'una família bilingüe il·lustrada, respecte a la seva mare, catalanoparlant, que se li adreçava en castellà: «Mi madre nos hablaba en castellano, y no sólo porque formáramos un grupo muy interrelacionado con las chicas navarras. Tenía sus razones: no quería que lo habláramos y lo pronunciáramos mal». Aquest purisme era generalitzat en aquestes classes acomodades (també molt sovint acomodaticies), com llegim en aquest reportatge sobre la colònia d'estiuejants al Port de la Selva de la primera meitat del segle passat en què es condemnen les marques transcòdiques:

es donaven amb freqüència les combinacions arbitràries amb l'idioma castellà. S'aconseguia així una barreja lingüística contrària als interessos d'ambdues parles que manifestaven un estat d'incoherència més propi d'un galimaties que d'un llenguatge nacional [...] Els estiuejants es veurien afectats com era d'esperar per la malaltia del doble accent. (SOLER 1995: 218)

La pruija purificadora és evident. Altres vegades, en aquesta classe alta, el combat lingüístic dona com a resultat un empat: les dues llengües es barregen a la família. En la família Tusquets es constata l'ús del castellà en els dos extrems de la jerarquia social: entre la gent d'estatus alt i entre el personal de servei:

Mis padres que siempre habían hablado conmigo en catalán, utilizaron con mi hermano, nacido tras la guerra, el castellano (y esto se mantuvo inalterable: cincuenta años después, en las comidas familiares, mis padres y yo seguíamos dirigiéndonos a Óscar en castellano y hablando entre nosotros tres en catalán, casi sin reparar en el cambio de idioma, y sin que nos pareciera raro, a pesar de que para entonces el catalán de él fuera tan bueno o tan malo (no dejaba de ser el devastado y degradado catalán de los barceloneses), como el nuestro, que era, por una parte, el idioma de gran parte de la pija aristocrática y alto burguesa, y, por otra el que utilizábamos con el servicio, procedente casi siempre de otras partes de España. (TUSQUETS 2007: 24-25)

Altres vegades, en aquest cas en una família *hidalgua* de les Castelles, trasplantada a Catalunya, trobem un orgull identitari espanyol (= castellà) i un menyspreu profund per la cultura i la llengua catalanes, respecte a les quals són impermeables des de la seva «campana de vidre»:

Els Pabón eren una mena d'altres catalans, però evidentment no d'immigrants de baix, els descrits pel ja clàssic Candel, sinó dels de dalt —o del mig, com es vulgui—, de fet no descrits per ningú amb la mateixa intensitat, com si fossin un col·lectiu fantasma, transparent, malgrat tenir tant de pes en la vida del país, fins al punt de no poder-lo explicar, en la seva composició complexa, sense parlar d'ells [...] malgrat la seva opacitat han tingut i tenen prou força, i una influència social encara molt i molt densa, que ha determinat més del que sembla l'evolució d'aquest país tan barrejat, en el qual ells estan físicament immersos de fet, però no —diguem-ne— de cor. (FONTBONA 2019: 52)

Caldria aprofundir en les ideologies lingüístiques d'altres tipus de famílies catalanes, per exemple les de catalans castellanitzats (vegeu-ne un reflex recent a SEGURA 2021) o les dels que havien estat al Carib (vegeu BATLLORI 2000). Altres vegades, els envitricolls de la història familiar (en aquest cas la mort de la mare de llengua catalana) expliquen el domini del castellà en la vida d'un escriptor també barceloní (GOYTISOLO 2017: 30-35):

El eclipse gradual y definitivo de la rama materna tuvo una importancia especial para mí y mis hermanos a causa de nuestra futura condición de escritores. A la pregunta tantas veces repetida de unos años acá de por

qué no escribimos en catalán me veo obligado a sacar a luz las circunstancias en que se desenvolvió la vida de mi familia. Mientras los abuelos Marta y Ricardo hablaban entre sí en aquel idioma, se dirigían a nosotros en castellano por expresa indicación paterna, [...] en las aulas y entre compañeros se empleaba exclusivamente el castellano —un castellano empobrecido y adulterado según descubriría más tarde, al extender el ámbito de mis frecuentaciones y amistades más allá de la insulsa y convencional burguesía barcelonesa. Bajo la fuerte presión de unos años en que debía cultivarse por decreto la «lengua del Imperio» el catalán subsistía a duras penas en la intimidad de las casas. Fruto de ello sería mi escaso conocimiento del mismo fuera de las fórmulas de cortesía, saludos y tacos aprendidos en la intimidad de las casas, en los veranos, con los payeses de Torrentbó.

3. CONCLUSIONS

La comparació d'històries de vida lingüística ajuda a comprendre millor la situació sociolingüística estructural general de cada cas analitzat. En primer lloc, constatem la intensa i profunda experiència de plurilingüisme a l'Europa central. En segon lloc, la imparable aculturació cap a la llengua dominant, l'anglès, a l'Amèrica del Nord, malgrat la constant arribada d'immigrants llatinoamericans. En tercer lloc, a Catalunya veiem reflectida a les narratives la nativització del castellà tant en sectors populars com en classes altes, al costat de mostres de lleialtat lingüística en favor del català, sobretot en classes mitjanes.

Finalment, cal esmentar les limitacions d'aquest treball. Un biaix clar plana damunt de gairebé tots els vint-i-vuit fragments analitzats: escoltem sobretot les veus de les minories lletrades. Encara caldria poder sentir i escoltar les veus de molts sectors socials massa silenciosos o silenciats: resta dels països de llengua catalana, noves migracions (llatinoamericans, magrebins, xinesos, paquistanesos, romanesos...), expatriats, catalans de sectors populars. Així mateix, la majoria d'històries de vida a més provenen de gent madura, de més de seixanta aproximadament, que decideixen mirar el retrovisor de la seva vida. En canvi, els joves no tenen necessitat (ni gaire consciència) de la seva història, i encara menys de la seva història lingüística: tenen (no els cal?) una escassa visió retrospectiva de la seva vida.

BIBLIOGRAFIA

- ALVÁREZ (1992): Julia Álvarez, *How the García Girls lost their Accents*, Nova York: A Plume Book.
- ARTÍS-GENER (1996): Avel·lí Artís-Gener, *Viure i veure*, vol. 4, Barcelona: Pòrtic, ps. 10-11.
- BARRAL (1990): Carlos Barral, *Años de penitencia*, Barcelona: Tusquets.
- BARTH (1969): Fredrik Barth (ed.), *Ethnic Groups and Boundaries: the Social Organization of Culture Difference*, Londres: Allen and Unwin.
- BATLLORI (2000): Miquel Batllori, *Records de quasi un segle*, recollits per Cristina Gatell i Glòria Soler, Barcelona: Quaderns Crema.
- BOIX (2018): Emili Boix, «Lleialtats lingüístiques: les petites raons d'un català», dins Vera Eilers i Stefan Serafin (eds.), *Vivat diversitas-Romania una, linguae multae. Festschrift für Isabel Zollna zum 60. Geburtstag*, Stuttgart: ibidem-Verlag, ps. 313-325.
- BOTEY (1981): Jaume Botey (compilador), *Cinquanta-quatre relats d'immigració*, Barcelona: Fundació Serveis de Cultura Popular.
- BROGGI (2005): Moisès Broggi, *Anys de plenitud. Memòries d'un cirurgià*, Barcelona: Edicions 62.
- BRUNER & WEISSER (1995): Jerome Bruner i Susan Weisser, «La invención del yo: la autobiografía y sus formas», dins David R. Olson i Nancy Torrance (eds.), *Cultura escrita y oralidad*, Barcelona: Gedisa.
- CALSAMIGLIA (2010): Helena Calsamiglia, *Geografías e historias*, Barcelona: Planeta.
- CANETTI (1985, or. alemany 1977): Elias Canetti, *La llengua salvada*, Barcelona: Proa.
- CULLA (2019): Joan B. Culla, *La història viscuda. Memòries*, Barcelona: Pòrtic.
- DERRIDA (2017, or. francès 1996): Jacques Derrida, *El monolingüisme de l'altre*, Barcelona: Edicions UB.
- DIEC = *Diccionari de la llengua catalana* (2007), Barcelona: IEC, Enciclopèdia Catalana, Edicions 62.
- DORFMAN (1998): Ariel Dorfman, *Heading South, looking North. A Bilingual Journey*, Nova York: Penguin.

- FEIXA (2018): Carles Feixa, *La imaginación autobiogràfica. Las historias de vida como herramienta de investigación*, Barcelona: Gedisa.
- FOIX (2013): Lluís Foix, *La marinada sempre arriba. Vivències de postguerra en un racó de la vall del Corb*, Barcelona: Columna.
- FONTBONA (2019): Francesc Fontbona, *La campana de vidre. Res comença, res acaba*, Barcelona: Edicions 62.
- GIBERT (2012): Quim Gibert, «De què parlem quan parlem de llengua i emoció?», dins Àngel Velasco i Quim Gibert (eds.), *Llengua i emoció. Set mirades sobre el goig de ser*, Lleida: Pagès, ps. 11-26.
- GOYTISOLO (2017): Juan Goytisolo, *Autobiografía*, Barcelona: Galaxia Gutenberg.
- HOFFMAN (1989): Eva Hoffman, *Lost in Translation. A Life in a New Language*, Nova York: Penguin.
- IGLESIAS (2016): Narcís Iglesias, «El parlant multilingüe davant la llengua: a propòsit de dues autobiografies lingüístiques», dins Francesc Feliu i Josep Maria Nadal (eds.), *Constructing Language Norms, Myths and Emotions*, Philadelphia: John Benjamins, ps. 393-411.
- KRISTOF (2005, or. francès 2004): Agata Kristof, *L'analfabeta. Narració autobiogràfica*, Barcelona: Laertes.
- LEE (2003, or. anglès 1995): Chang-Rae Lee, *Langue natale*, Saint-Amand-Montrond: Editions de l'Olivier-Le Seuil.
- MANEA (2008, or. 2003): Norman Manea, *La llengua nòmada*, Barcelona: Arcàdia.
- MARGARIT (2018): Joan Margarit, *Per tenir casa cal guanyar la guerra. Infància, adolescència, primera joventut*, Barcelona: Proa.
- MÈLICH (2019): Joan Carles Mèlich, *La sabiduría de lo incierto*, Barcelona: Tusquets.
- PAHOR (2004, or. eslovè 1997): Boris Pahor, *Necròpolis*, Lleida: Pagès.
- PAVLENKO (2005): Aneta Pavlenko, *Emotions and Multilingualism*, Cambridge: Cambridge University Press.
- PÉREZ ANDÚJAR (2011): Javier Pérez Andújar, *Encuentros con mi madre*, Barcelona: Tusquets.
- PÉREZ-FIRMAT (2003): Gustavo Pérez-Firmat, *Tongue ties: Logo eroticism in Anglo-Hispanic literatura*, Nova York: Palgrave.
- PUNTÍ (2011): Jordi Puntí, *Els castellans*, Barcelona: L'Avenç.

- RODRÍGUEZ (1983): Richard Rodríguez, *Hunger of Memory. The Education of Richard Rodríguez. An Autobiography*, Boston: Bantam.
- SANTIAGO (1993): Esmeralda Santiago, *When I was Puerto Rican*, Nova York: Vintage Books.
- SEGURA (2021): Cristian Segura, *Gent d'ordre. La desfeta d'una elit*, Barcelona: Galàxia Gutenberg.
- SOLER (1995): Glòria Soler, *L'estiueig a Catalunya 1900-1950*, Barcelona: Edicions 62.
- STEINER (2018, or. anglès 1997): George Steiner, *Errata. Una vida a examen*, Barcelona: Arcàdia.
- THOMAS & ZNANIECKI (1978, or. anglès 1918-1920): William I. Thomas i Florian Znaniecki, *El campesino polaco en Europa y América*, Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas.
- TRAVERSO (2021, or. francès 2020): Enzo Traverso, *Passats singulars. El "jo" en l'escriptura de la història*, Catarroja-Barcelona: Editorial Afers.
- VARGAS (2018): José Antonio Vargas, *Notes of an Undocumented Citizen*, Nova York: Dey Street.
- WOOLARD (2016): Kathryn A. Woolard, *Singular and Plural. Ideologies of Linguistic Authority in 21st Century Catalonia*, Oxford: Oxford University Press.